

Jan Rusiecki

Typologie analizy syntagmatycznej w hermeneutyce liturgicznej

Studia Theologica Varsaviensia 49/1, 75-84

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN RUSIECKI SDB, UKSW

TYPOLOGIE ANALIZY SYNTAGMATYCZNEJ W HERMENEUTYCE LITURGICZNEJ

Soborowa odnowa liturgiczna w znacznej mierze dotyczyła sposobu i jakości uczestnictwa wiernych w świętych obrzędach Kościoła. Uczestnictwo to powinno być czynne, pełne, owocne, pobożne a przede wszystkim świadome¹. Postulat ten został wyraźnie powtórzony przez Benedykta XVI w posynodalnej adhortacji apostołskiej *Sacramentum Caritatis*. Papież wyrażając w tym dokumencie swoje pragnienie, aby wszyscy wierni byli wprowadzani do czynnego i owocnego udziału w sprawowaniu Eucharystii, wskazał jednocześnie drogę osiągnięcia owego celu. Jest nią pełniejsze zrozumienie głębokiego sensu obrzędów i tekstów liturgicznych².

Pogłębianym studium i interpretacją tekstów liturgicznych zajmuje się hermeneutyka liturgiczna. Wykorzystuje ona przy tym, jak każda dyscyplina naukowa, zestaw odpowiednio dobranych i sprawdzonych metod. Jedną z nich, o charakterze synchronicznym, jest metoda lingwistyczna. Przy jej zastosowaniu badany tekst postrzegany jest jako całość komunikacyjna ukonstytuowana z ciągu zdań w układzie linearnym. Ciągi te są podporządkowane określone mu tematowi poprzez uporządkowane semantyczne. Poddany badaniom hermeneutycznym tekst eucharystyczny powinien charakteryzować się spójnością, intencjonalnością i akceptabilnością, informatywnością, sytuacyjnością i intertekstualnością. Tekst definiujemy jako samowystarczalny sys-

¹ Zob. KL 14.

² Zob. SCar 39.

tem wewnętrznych relacji, wyrażony w reprezentacji semantycznej i pragmatycznej³.

Stosując lingwistyczną analizę semantyczną (gr. *semasia* – znaczenie, *semantikós* – znaczący) bada się w tekście euchologicznym znaczenie poszczególnych leksemów. Odkrywanie sensu poszczególnego słowa, wyrażenia a niekiedy nawet całego zdania następuje poprzez odniesienie do kontekstu jego występowania. Wyróżnia się przy tym dwa typy zależności: w relacji do powtarzających się form tego samego wyrazu występujących w innych miejscach badanego tekstu (zwany paradygmatycznym, gr. *parádeigma* – przykład, model, wzór) oraz w odniesieniu danego wyrazu do występujących obok niego innych wyrazów (czyli syntagmatyczny, gr. *syntagma* – zestawienie, *syntagma* – oddział wojska w szyku, grupa składniowa)⁴.

Syntagma jest więc zestawieniem przynajmniej dwóch jednostek językowych występujących obok siebie w tekście i połączonych związkiem składniowym. Syntagma musi charakteryzować się pewną logiczną całością znaczeniową. Należy przy tym sprecyzować, że nie każdym rodzajem tej grupy składniowej jest zainteresowana hermeneutyka liturgiczna. Syntagmy bowiem mogą być tworzone między różnymi elementami języka i na wszystkich płaszczyznach. Rozróżnia się zatem związek syntagmatyczny zachodzący pomiędzy fonemami, morfemami, wyrazami i grupami wyrazowymi a nawet zdania-⁵. Przedmiotem naszego zainteresowania są syntagmy utworzone przynajmniej przez wyrażenia złożone, czyli zwroty. Wyrażenia takie zawierają już w sobie podstawową treść teologiczneliturgiczną i bez wątplenia stanowią podstawową bazę wyjściową dla dalszych poszukiwań badawczych. Proces wyłonienia z tekstu euchologicznego owych grup wyrazów może stanowić pierwszy i nierzadko podstawowy etap analizy z zakresu semantyki.

³ Por. U. Żydek-Bednarczyk, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków 2005, s. 69–70.

⁴ H. J. Sobeczko, *Metody interpretacji tekstów liturgicznych*, w: J. Cichoń (red.), *Ratio et revelatio*, Opole, 1998, s. 235.

⁵ Zob. K. Polański, *Stosunki syntagmatyczne*, w: J. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2003, s. 561-562.

Pojawia się jednak problem natury metodologicznej. Badania prowadzone na syntagmach domagają się odpowiedniego ich uporządkowania. Według jakiego klucza powinno przeprowadzić się typologię syntagm. Przez topologię rozumie się tutaj takie wyodrębnienie w pewnym zbiorze co najmniej dwóch podzbiorów, że do każdego z nich należą wszystkie i tylko te elementy zbioru typologizowanego, które są podobne pod określonymi względami do wyróżnionych przedmiotów – modeli⁶.

Ponieważ, jak zauważa w swoim opracowaniu ks. B. Migut, „w szkole rzymskiej brak całościowego opracowania metod służących uprawianiu teologii liturgicznej”⁷, stąd czujemy się usprawiedliwieni w podejmowaniu poszukiwań badawczych i przedstawianiu nowych rozwiązań dla hermeneutyki liturgicznej.

1. TEOLOGICZNA TYPOLOGIA WYRAŻEŃ SYNTAGMATYCZNYCH

W dotychczasowych opracowaniach naukowych z zakresu hermeneutyki liturgicznej syntagmy eucharystyczne były porządkowane w znacznej mierze zgodnie z systematyką teologiczną. Ze względu na swoje znaczenie semantyczne znajdowały one swoje miejsce w grupach wyznaczonych przez problematykę poszczególnych traktatów teologicznych. Przez zastosowanie takiej typologii redagowano swiste słowniki, np.: „Słownik podstawowych wyrażeń teologiczno-liturgicznych”⁸, „Szczegółowy słownik treści teologiczno-liturgicznych”⁹. Przyjęta typologia obejmowała m.in. aspekt trynitarny, eklezjalny, historiozbowczy, antropologiczny, celebracyjny, eschatologiczny. Przy

⁶ J.J. J a d a c k i, *Spór o granice języka*, Warszawa 2002, s. 222 – 223.

⁷ Tenże, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, Lublin 2007, s. 352.

⁸ Zob. A. D u r a k, *Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa. Analiza hermeneutyczna tekstów celebracji*, Kraków 1999, s. 193-222; Tenże, *Treści uczestnictwa we Mszy świętej w świetle formuł eucharystycznych Mszału rzymskiego dla diecezji polskich*, Piła 1992, s. 152nn.

⁹ Zob. I. B o c h y ń s k i, *Teologiczne treści błogosławieństw*, Łódź 1998, s. 210-264.

szeregowaniu syntagm i haseł przedmiotowych w poszczególnych zbiorach stosowano porządek alfabetyczny.

Typologia syntagm według haseł teologicznych nie wydaje się być jedyną propozycją metodologiczną.

2. STRUKTURALNO-PRZEDMIOTOWA TYPOLOGIA SYNTAGM

Syntagmy tekstów liturgicznych mogą być także wyłonione według klucza przedmiotowego i strukturalnego euchologii. W klasycznych tekstach euchologicznych tradycji rzymskiej dadzą się wyróżnić trzy zasadnicze elementy treściowe. Odwzorowują one uroczystą modlitwę błogosławieństwa wypowiedzianą przez Jezusa podczas Eucharystii. Pierwotnie wywodząc się z modlitw eucharystycznych dzisiaj w mniejszym, lub większym stopniu stanowią podstawową treść chrześcijańskiej euchologii. Do tych elementów przedmiotowych zaliczamy: wspomnienie wielkich dzieł Bożych (*mirabilia Dei*), które są inspirują i prowadzą do dziękczynienia; uświęcenie darów pochodzących od Boga (epikleza); intercesje czyli modlitwy błagalne za Kościół.

Treści te wyrażone są w modlitwach poprzez odpowiednią formę kompozycji. Możemy powiedzieć, że każdemu elementowi przedmiotowemu czyli treściowemu odpowiada inna strukturalna forma kompozycji formuły modlitewnej. W euchologii możemy zatem wyróżnić takie elementy jak: inwokację z anamnezą, epiklezę, która często ogranicza się do prostej *petitio* oraz umotywowanie lub uzasadnienie prośby¹⁰. Zróżnicowana treść euchologiczna i jego strukturalna kompozycja prezentując godną podkreślenia dynamikę współzależności¹¹ stanowią także wspólny klucz metodologiczny do przeprowadzenia typologii syntagm.

W konsekwencji syntagmy wyłonione ze studiowanych tekstów liturgicznych będą przynależały do grupy: anamnetyczno-dziękczynnej

¹⁰ M. Augé, *Principi di interpretazione dei testi liturgici*, w: S. Marsli (red.), *Anamnesis I, La Liturgia momento nella storia della salvezza*, Roma 1974, s. 171-173.

¹¹ A. Żądło, *Eklezjologiczny wymiar kolekt Adwentu w Mszałe rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne*, Kraków 2002, s. 38.

(laudatywnej), epikletycznej i prognostycznej albowiem uzasadnienie modlitwy posiada na ogół charakter zapowiedzenia czegoś w przyszłości.

3. ANALIZA HERMENEUTYCZNA SYNTAGM EUCHOLOGIJNYCH JAKO METODA KATECHEZY MISTAGOGICZNEJ

Papież Benedykt XVI w swoich wypowiedziach wielokrotnie podejmował problematykę odpowiedniego uczestnictwa wiernych w liturgii. Przestrzegając przed niebezpieczeństwem popadnięcia w zewnętrzny rytualizm, zachęcał, aby wychowanie do wiary i świadomego uczestnictwa w liturgii dokonywało się na drodze katechezy mistagogicznej¹². Według wskazań papieża powinna ona zawierać trzy elementy. Pierwszym z nich jest objaśnienie obrzędów *w świetle wydarzeń zbawczych*, zgodnie z żywą tradycją Kościoła. Celebracja Eucharystii zawiera bowiem w swym nieskończonym bogactwie ciągle odniesienia do historii zbawienia. W Chrystusie ukrzyżowanym i zmartwychwstałym jest nam rzeczywiście dane celebrowanie centralnego wydarzenia jednoczącego całą rzeczywistość (por. *Ef* 1, 10). Od samego początku wspólnota chrześcijańska odczytywała wydarzenia z życia Jezusa, a w szczególności tajemnicę paschalną, w powiązaniu z całą historią starotestamentalną”. Drugim elementem obecnym w katechezie mistagogicznej powinno być *objaśnienie znaków* zawartych w obrzędach, ich treści i znaczenia. Przez znak rozumiemy tutaj także słowo, znak werbalny, który urzeczywistnia, coś sprawia, a nie tylko informuje. Zadaniem tej katechezy jest nie tyle informować, ile wzbudzić i wychować wrażliwość wiernych na język znaków i gestów, które w połączeniu ze słowem stanowią obrzęd. Trzecim elementem właściwym dla katechezy mistagogicznej jest ukazanie wiernym *znaczenia obrzędów w powiązaniu z życiem chrześcijańskim* we wszystkich jego wymiarach, pracy i zaangażowań, myśli i uczuć, aktywności i wypoczynku. Do tej części katechezy należy ponadto pouczenie

¹² Por. SCar 64.

o związku tajemnic celebrowanych w obrzędzie z odpowiedzialnością misyjną wiernych. W tym znaczeniu, dojrzałym skutkiem mistagogii jest świadomość, iż własna egzystencja jest stopniowo przemieniana przez celebrowane święte misteria. Celem zresztą wszelkiego chrześcijańskiego wychowania jest uformowanie wiernego jako „nowego człowieka” w dojrzałej wierze i zdolnego do dawania świadectwa.

Owym trzem wymiarom treściowym katechezy mistagogicznej doskonale odpowiadają nasze syntagmy według typologii strukturalno-przedmiotowej. I tak kolejne syntagmy: wyraźnie wskazują na treść anamnezy, wspominanych wydarzeń zbawczych; wskazują na zachodzącą w liturgii świętą wymianę darów, ukazują ów katabatyczno-anabatyczny dynamizm celebracji – inna nazwa dla drugiej grupy syntagm, to syntagmy oznaczające/ sprawiające; syntagmy prognostyczne – pełnią funkcję obligującą. Łaska jako dar otrzymany od Boga zobowiązuje nas do życia pełnią tego daru.

Można zatem postawić tezę, że analiza hermeneutyczna syntagm eucharystycznych może być doskonałą metodą katechezy mistagogicznej. Tym bardziej, że dzisiaj przeżywamy renesans zainteresowania mistagogią, co może być wynikiem fundamentalnego związku pomiędzy odnową liturgii i reformą życia Kościoła¹³.

4. ZDARZENIOWA TYPOLOGIA SYNTAGM

Wśród współczesnych teorii semantycznych pojawiła się koncepcja semantyki kognitywnej. Jest ona owocem i następstwem rozwoju tzw. językoznawstwa kognitywnego (łac. *cognoscere* – poznawać). Ten rodzaj językoznawstwa traktuje język jako formę poznania rzeczywistości, akcentując ścisły związek języka z całym aparatem poznawczym człowieka oraz z jego sferą wolitywną, emocjonalną i sposobem wartościowania świata¹⁴.

¹³ Por. B. Nadolski, *Mistagogia jako metoda w liturgii*, CTh 65 (1995) nr 3, s. 103.

¹⁴ A. Bronk, *Nauki kognitywne. Językoznawstwo kognitywne*, w: *Encyklopedia katolicka*, T. IX, Lublin 2002, kol. 293.

Refleksja z zakresu semantyki kognitywnej wydaje się niezwykle cenna dla udoskonalenia metodologii hermeneutyki liturgicznej przynajmniej w zakresie wyrażen syntagmatycznych. Poszczególne elementy zdania łączą się ze sobą w celu przekazania komunikatu językowego informującego o elementach rzeczywistości pozajęzykowej. Nazywane są one zdarzeniami językowymi, do których zalicza się czynności, procesy i stany. Schemat pojęciowy zdarzenia zawiera zatem czynności, procesy i stany oraz tych jego uczestników, którzy są niezbędni do jego zaistnienia, których role są od siebie różne. Uczestnicy odgrywają różne role semantyczne, w zależności od tego czy jest sprawcą zamierzonej czynności (czyli agensem, łac. *agens* – dosł. działający), czy też jego rola polega na biernym odbieraniu czynności, poddawaniu się jej, lub też na posiadaniu jakiejś własności (wówczas jest *patiensem*, łac. – *patiens* – wytrwały, cierpliwy).

Możemy wyróżnić siedem podstawowych schematów zdarzeń, odnoszących się kolejno do: istnienia, wydarzenia, działania, doznawania, posiadania, przemieszczania przekazywania¹⁵. Treści zawarte w tych typach zdań, odwołują się do rzeczywistości, która udziela nam informacji na ściśle określone rodzaje pytań. Zależność tę, można przedstawić w następującym zestawieniu przykładowych pytań:

1. Bycie – Czy to istnieje? Kto to jest? Co to jest? Jaki jest ktoś? Jakie jest coś? Gdzie to jest? Syntagma ta zawiera w swojej treści ściśle odniesienie do stanu istnienia.

2. Wydarzenie – W czym ktoś/coś uczestniczy? Co się dzieje? Co się dzieje z uczestnikiem? Syntagma ta dotyczy zachodzącego procesu, w którym uczestnik nie ma bezpośredniego wpływu ani kontroli na to wydarzenie. Uczestnik (*patiens*) może jednak, w zależności od tego czy jest to osoba czy przedmiot nieożywiony, wykazywać różny stopień autonomii w stosunku do zachodzącego procesu.

3. Działanie – Co ktoś robi? Czym się ktoś zajmuje? Ten typ syntagmy bardzo wyraźnie podkreśla rolę agensa, jako uczestnika sprawczego sytuacji. Występuje on w funkcji działającego, który świadomie

¹⁵ E. Tabakowska, *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Kraków 2001, s. 111-112.

inicjuje czynność wyrażoną przez czasownik. Działanie to często jest ukierunkowane na *patiensa*, który jest jego odbiorcą. Syntagmy działania ukazują niezwykle dynamizm zbawczego działania Boga, wielokrotnie przybierają charakter anamnetyczny. Można by je nazwać „syntagmami działań zbawczych”.

4. Doznawanie – Co kto przeżywa? Co ktoś myśli? Co ktoś czuje? Co ktoś widzi? Co kto słyszy? itp. Ich treść dotyczy pojęciowego przetwarzania informacji o naszych relacjach z rzeczywistością pozajęzykową. Wyrażają to czasowniki postrzegania zmysłowego, stanów intelektualnych oraz przeżyć emocjonalnych.

5. Posiadanie – Co ktoś posiada? Co coś ma? Poszczególne syntagmy mogą wyrażać np. związek pomiędzy osobowym lub nieosobowym posiadaczem i obiektem posiadanym, mogą także wskazywać na obiekt będący w posiadaniu czegoś i na przyczynę wywołującą ten stan posiadania; w innym przypadku mogą one ujawniać relacje pomiędzy całością a częściami składowymi bądź też wskazywać na związki pokrewieństwa lub przyjaźni pomiędzy osobami.

6. Przemieszczanie – Gdzie ktoś/coś się porusza? Skąd/ dokąd ktoś/coś się porusza? Co się w co zmienia? Syntagmy tej grupy łączą w swojej treści wydarzenie lub działanie z miejscem akcji. Samo przemieszczenie może dokonywać się natomiast nie tylko w wymiarze rzeczywistej przestrzeni bądź też czasu lecz może także posiadać znaczenie przenośne, abstrakcyjne.

7. Przekazywania – Kto co komu daje? Kto od kogo co otrzymuje? Syntagmy tego rodzaju mogą obejmować dwa stany, tzn. stan wyjściowy, w którym jeden z uczestników (*agens*) jest posiadaczem czegoś i przekazuje to innemu uczestnikowi (otrzymujący) oraz stan końcowy, w którym drugi z uczestników wchodzi w posiadanie przekazanej mu własności¹⁶.

¹⁶ Więcej na ten temat zob.: J. R u s i e c k i, *Syntagmy zdarzeniowe analizy semantycznej tekstów euhologicznych w refleksji kognitywnej. Propozycja metodologiczna hermeneutyki liturgicznej*, w: J. Nowak (red.), *Confitemini Domino quoniam bonus*, Warszawa 2007, s. 337-352.

5. WYRAŻENIA SYNTAGMATYCZNE W FUNKCJI FRAZEOLOGIZMÓW LITURGICZNYCH

Wyrażenia syntagmatyczne mogą przyjmować także charakter związków frazeologicznych¹⁷. Związek frazeologiczny to utrwalone zwyczajem połączenie kilku wyrazów, gdzie znaczenie całościowe jest różne od znaczenia sumy poszczególnych jego składników. Frazeologizmy uzupełniają zasób słownikowy danego języka, podnoszą wyrazistość i plastyczność wypowiedzi, wzmacniają ekspresywność tekstu i jego komunikatywność oraz zwiększają sprawność i precyzyjność języka w wypowiedziach oficjalnych. Związki frazeologiczne są interesującym sposobem ujmowania i wyrażania prawd dotyczących rzeczywistości i sposobu ich przeżywania. Związki frazeologiczne pozostają także w ścisłej relacji z językiem liturgicznym. Znaczenie poszczególnych wyrażen, zwrotów czy fraz zawartych w księgach liturgicznych jest przedmiotem badań hermeneutycznych. Syntagmy tego typu ukazują w jaki sposób bogactwo języka liturgicznego zakorzeniło się i utrwaliło w kulturze danego narodu. Syntagmatyczne związki frazeologiczne o charakterze liturgicznym niosąc głęboką treść i prawdę teologiczną są także wyrazem piękna języka liturgicznego, ubogacają go i na swój sposób kształtują. Mogą pomagać w formułowaniu myśli i różnorodnym ujmowaniu przeżyć religijnych w poprawną szatę językową.

ZAKOŃCZENIE

Postulat, aby w usystematyzowanej i naukowej refleksji nad tekstem liturgicznym nie pomijać analizy semantycznej, nie powinien zwalniać badacza od posługiwania się innymi metodami, uwzględniając propozycje i stosując powszechnie przyjęte zasady interpretacji tekstów euchologicznych. Waga problemu i jego doniosłość w formowaniu wiernych do pełnego i świadomego, a przez to owocnego

¹⁷ Zob. P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2005.

go uczestnictwa w liturgii jest także dostatecznym impulsem i zachętą, aby poszukiwać również nowych, jeszcze bardziej skutecznych metod badań hermeneutycznych.

Summary

Demand not to omit semantic analysis in systematized and scientific reflection above the liturgical text, should not lay the researcher off from using different methods considering proposals and applying principles adopted universally of interpretation of euhological texts. In this article is proposed the syntagmatical method for the liturgical hermeneutics.